

בעזהשי"ת

תדפיס

מתוך קובץ חידושי תורה

"עץ חיים"

חוברת מ' - אלול ה'תשפ"ג

תשובה על מאמר ביקורת

בקשר למנהג אתרוגי קאלבריא

קובץ עץ חיים

ע"ש רבינו
מנחם המדברי חיים ז"ל

שנה י"ז
חברת ב' [מ']
אלול תשפ"ג

מפעל
זמרון אשר צבי

הרב אליהו מטוסוב

סח"ס "אתרוגים בהלכה" ועוד

ברוקלין ניו יארק יצ"ו

אתרוגי קלאבריא ואתרוגי יאנאווע מאמר תגובה על מה שנתפרסם בחוברת ל"ח

בקובץ הנכבד "עין חיים", חוברת אלול תשפ"ב עמודים שסמ-תכנ, נדפס מאמר מאת הרה"ג רבי אלתר חיים צבי מייזעלס שליט"א, בענין אתרוגי קלאבריא המכונים אתרוגי יאנאווע, ובמאמרו הוא מביא שאלות ותמיהות בענינים אלו, ועל כן באתי כאן לבאר את שרשי הדברים בסוגיא זו.

האמת חייבת להיאמר, אשר הרבה מדברינו לקמן במאמר זה, הלא מילתייהו כבר אמורה ויסודם הוא בספר "מחרת האתרוגים" להרה"ג רבי לוי יצחק סופר שליט"א, דין ומו"צ בויליאמסבורג (הספר נדפס בשנת תשע"ו), שם האריך הרבה בכמה מפרטי השאלות, וגם האריך בהתשובות. ובאתי כאן רק כמעתיק מספר לספר, להשלים ולהעתיק משם את המקורות בענין אתרוגי קלאבריא המלוקטים מספרי השו"ת וספרי הפוסקים גאוני ישראל. [וכן בדברי כבוד הכותב השואל הרב מייזעלס שליט"א, כמה מהם יסודותם בספר ההוא, בתוספת חידושים והוספות מדילי].

וידוע בחז"ל כי אין ביהמ"ד בלא חידוש, עיין בחגיגה דף ג': תנו רבנן מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר בן חסמא שהלכו להקביל פני ר' יהושע בפקיעין, אמר להם מה חידוש היה בבית המדרש היום, אמרו לו תלמידך אנו ומימך אנו שותין, אמר להם אף על פי כן אי אפשר לביהמ"ד בלא חידוש. ע"כ.

וכך בנדרון דידן, בודאי בדברי השואל וכן בדברי התשובה שנכתוב לקמן, אפשר שיש כמה חידושים באיזה מילתי זמירתי, והעיקר הוא בסגנון הרצאת הדברים וצירופם לכדי מקשה אחת, והבאתם לידי תודעת הציבור הקדוש, אלו שלא ראו ועיינו עדיין בספר האמורא.

שאלה ראשונה: קלאבריא ויאנאווע

הכותב שואל, כי לדעתו אתרוגי קלאבריא אשר כהיום מכונים בשם אתרוגי יאנאווע, שאין אלו האתרוגים אשר דיבר עליהם החתם סופר, כי רבותינו הראשונים והאחרונים נטלו מעולם האתרוגים ממה שגדלו במחוז יאנאווע ולא מן קלאבריא, וכחיים

א. התודה נתונה לבני הרב מנחם מענדל שי, שעבר על כל המאמר, והעיר לי, תיקן והוסיף, צדקת ה' עשה וברכתו מן השמים.

שוב לא נמצא אתרוגי יאנאווע, כי שוב אין גדלים שם אתרוגים כמחזו ההוא, ואתרוגי קאלבריא הנמצאים כהיום הם ממקום ומסוג אחר לגמרי, עכ"ל.

מענה: אתרוגי קאלבריא הן אתרוגי יאנאווע

הנה, זה ברור, כי בנוסף לאתרוגי קלבריא שהובאו ליאנאווע (עיר נמל באיטליה, אשר לשם היו מגיעים התגרים מבני לקנות אתרוגים עבור מקומות פזוריהם), הנה היתה תקופה של שנים רבות שהיו שדות אתרוגים גם בסביבות יאנאווע עצמה, והם היו מוחזקים בלתי מורכבים (מלבד איזה מקומות מועטים שהיו מורכבים, אך שמרו שלא יגיעו לבני אתרוגים משם). כאשר בירר כל זה בס' טהרת האתרוגים מתוך כל ספרי השו"ת,

אולם אתרוגי המסורת שגדלו בסביבות יאנאווע עצמה נפסקו אחרי שנת תק"נ, כי מסיבות נעקרו משם כליל רוב שדות האתרוגים. והיו גם שם עוד זמנים לפני זה שפסק הגידול ביאנאווע למשך זמן, כאשר נציין לקמן מספר קדמון בשם עמק הבכא (מיוסף הכהן הרופא) ועוד.

המסורת וחזקת הכשרות שכתב החת"ם על אתרוגי יאנאווע, הי' הן על אתרוגי יאנאווע עצמה מה שגדל שם בתקופות קודמות לפני השנים תק"נ אתרוגי מסורת, וגם על אתרוגי קלבריא ששניהם היו תמיד דומים ממין ומזן אחד. ואתרוגי קלבריא היו ג"כ נמכרים במאות שנים האחרונות או אפילו תקופות לפני זה, דרך עיר הנמל יאנאווע.

באופן כללי משנת תק"נ ואילך, אתרוגי קלבריא הן ירשו לגמרי את שותפתן הטבעית, אתרוגי סביבות יאנאווע בעלי המסורת ששם נפסק הגידול, ומכל איטליה הנה

ב. יש לציין כי עיקר הספרים שמביא הכותב על אשר היו שנים קדמוניות שגדלו אתרוגים בסביבות יאנאווע עצמה, רוב ספרים אלו כבר מובאים בס' טהרת האתרוגים בדיוניו שם אודות קלבריא ויאנאווע, וכותב המאמר הוסיף עוד איזה מקורות בדרך יהודה ועוד לקרא. מידלי' ומתוך ס' "האתרוג" ועוד. חשוב לציין, כי ראיתי בתוך מאמרו נזכר ס' שו"ת יפה נוף או"ח סקט"ז, והיא מתשו' הראשונות בנידון אתרוג המורכב, מאת גאון ורב קדמון באשכנז בתקופת הר"מ אלשיך והלבוש, וראיתיו מובא רק במאמר הכותב ב"עץ חיים", וכמדומה לא ראיתיו מובא בספרים אחרים. אלא כי הכותב שליט"א, וכן מהדירי הספר בשנת תשמ"ו (שאו נדפס הס' בפעם ראשונה מכת"י ועם מבוא והערות), לא עמדו על חשיבות ויקרות תשובה זו, כי תשובה זו נידונה בהדרת כבוד אצל הב"ח והסמ"ע בתשובותיהם בענין אתרוג המורכב, וז"ל הסמ"ע (נדפס בשו"ת הב"ח סקט"ז): **"ואשר תמה כבוד תורתו והב"ח אשר עלה על דעתנו לפסול אתרוג המורכב שקורין גר"צי, וכתב שמצא בתשובת כתיבת יד שהכשירו ושגם ראה לפניו שנהגו בהן היתר מעולם... כשנרכבו שני מיני אילנות דאתרוגים יחד הוא דכשר בו' ואפשר שמוזה מיירי אותו תשובה שכתב כ"ת שמצא כתוב בקיצור להתייר".** ועתה שנתגלתה תשובה יקרה זו מקדמון זה הוא הגאון רבי יצחק מו"א, שהיה בסמוך קצת לפני הסמ"ע וב"ח, וכל מה שהסמ"ע וב"ח מביאים מתשו' הכת"י הם נמצאים בתשובה זו, תגלית זה שופך גם יתר אור על כל תשובותיו שם, אשר כשלעצמו הוא מחבר בלתי ידוע, ועתה למדנו שהסמ"ע פלפל בדבריו ועד כמה הב"ח הסתמך עליו. גם מתברר לנו כי בפרט הזה נתקיימו דברי הב"ח, כי אכן בתשו' כתי' זו כותב מפורש שקאי באתרוג הגרצי' המשונה משאר האתרוגים, ועל זה כותב שראה ברבותיו שהתירו ולא מחו, ולא קאי בהרכבת שני מיני אילנות דאתרוגים. ובכל אופן בודאי שהסמ"ע ורוב הפוסקים שלאחריו חולקים עליו בזה, והארכתי יותר בב"ז בס' אתרוגים בהלכה.

מקלברי' בעיקר החלו לספק אתרוגים לכל קהילות ישראל. בנוסף לאתרוגים ממדינות האחרות שנמכרו לתפוצות ישראל.

יש לציין, כי קלבריא עם יאנאווע אף שהן מרוחקות מאד בשטח, אבל הן אותה חתיכת חבל ארץ ובאותו חוף הים, והם אותן אתרוגים. ואדרכא עבור אותו הון של אתרוגי יאנאווע, הנה קרקע אתרוגי קלבריא היא קרקע פוריה יותר ומגדלת אתרוגים טובים ומהודרים יותר, כאשר רואים בחוש גם במאות שנים האחרונות, שהאתרוגים פסקו לגדול בסביבות יאנאווע עצמה ונשארו לגדול רק בקלבריא].

ועיין עוד לקמן בענין המסורת שכתב החת"ס, המסורת על יאנאווע, שהחת"ס קאי גם על האתרוגים בצורת יאנעווע בכל מקום שהם גדלים. והמסורת לא היתה על הקרקע או על העיר יאנאווע כי הלא בני"י שביכרו על האתרוגים קנו אותם מתגרים ולא ראו מהיכן גדלו האתרוגים, אלא כי בני ישראל ידעו צורת האתרוג שגדל ביאנאווע והדומים אליו שגדלו באותה צורה, ועל כולם היתה חזקה. ובכל גולת ישראל בודאי היו זמנים שלא גדלו אתרוגים ביאנאווע וכמ"ש בס' עמק הבכא (יצוין להלן) על שנת ש"ס שלא גדל אפילו אתרוג אחד ביאנאווע מצד שינוי מזג האוויר, והחת"ס כותב על חזקה מזמן בעלי התוס', אלא כי המסורת היתה על צורת האתרוג שבאה מעיר יאנאווע, ועל הדומים לאותה צורה.

כל זה ברור מספרי השו"ת (עיין לקמן), וגם להבדיל מתוך מסמכים כלליים שמקורם בספרי דברי הימים (עיין במאמרו של פרופ' החרדי שמעון שוורצפוקס, בספר "האתרוג" שבעריכת ר' אליעזר גולדשמידט).

ספרי הפוסקים על הגעת אתרוגי קלבריא ליאנאווע

אולם אין לנו עדיין מידע ברור, מתי החלו אתרוגי קלבריא להגיע למכירות לעיר יאנאווע, ומאיזה שנים הם החלו להיקרא על שם עיר הנמל "יאנאווער אתרוגים". וכן אין לנו מידע ברור מתי ובאיזה שנים החלו לגדול האתרוגים בסביבות יאנאווע עצמה?

מקומות הראשונים, על הגעת אתרוגי קלבריא ליאנאווע, ועל שדוקא אלו המגיעים מקלבריא הם בחזקת כשרות, הובאו:

ג. להיכנס למחקר מקיף על כל זה, דרוש פנאי רב, וגם תלוי בכמות מסמכים העתיקים בענין זה שנשארו לפליטה בגניי הספריות בעולם, אבל לעת עתה המסמך הראשון שנתפרסם על קניית בני"י האתרוגים של קלבריא, הוא משנת תק"ד, שזהו לפני תקופת החת"ס (יהודי פראג שלחו לקנות מקלברי' שנים עשרה אלף אתרוגים, מספר גדול אפילו במונחים של היום). עיין ספר "האתרוג" עמוד 306. ושם מעתיק מספר של חוקר הצמחים בשם וולקמר, ספר שנתפרסם בשנת תע"ג ובו הוא כותב על מקומות גידול האתרוגים: עצי האתרוג היו נפוצים בספרד, ועוד יותר במלכות נאפולי בקלבריא ובמיזרח ברג'יו (עיר בקלבריא). וכאן מדובר במאה שנים לפני תקופת החת"ס.

יתכן כי בעתיד יתגלו עוד מסמכים על תקופות קדומות יותר של הפצת האתרוגים מקלברי' עבור פורי בני"י למקומותיהם. אבל העיקר מה שנוגע לדיון שלנו הוא מה שנמצא בספרי גדולי ישראל בכל הדורות, כאשר אנו כותבים בפנים כאן.

(א) בשו"ת פרי עין הדר (לכוב תר"ו) סימן ב', שכותב הרב אלכסנדר זיסקינד מינין ז"ל (סוחר באתרוגי יון) אשר סימני פיסול שהגביל זקנו הגאון מהר"י פדוואה שייכים רק להתארוגים הגדלים בהריווערע של יאנאווע או על אותם שעל יד ים גארדא. וכתב שידוע לו אפילו על אותם האתרוגים שהמה מורכבים בלימון, והתאונן על מה ששולחים מהם לאלפים ולרבבות לארצות איירופא, ומרמים את הקונים בהיות האתרוגים קרואים "יאנאווע" כמו אתרוגי קלבריא הכשרים, שגם הם נקראו כן על שם שהיו מובלים דרך יאנאווע עיי"ש [הובא במהרה האתרוגים עמוד רלד. וכן כל מובאות הסמוכות].

(ב) הכותב בשו"ת לכ חיים ח"ב סי' קכ"א (בשנת התור"ר): וכמו שאנחנו רואים בכל חלקי איטליא המגדלת כל פרי לרוב, ופרי אתרוגים אינה מגדלת זולת אם ירכיבו באילן לימאני. כאשר הוא בלאני דו גארדו... וכן בריווער"ר ד"ו יענאווי"א אתרוגים הגדלים שמה הם מורכבים כידוע לי. באמת נצמח המעות להקונים אותם לאשר האתרוגים הגדלים באיי קאלאבריא אשר יבואו ודרך יענאווי"א ושמה ימכרו ונקרא שמם יענאווי"ר והמה מוחזקים לכשרים כו'.

(ג) אגרת הגאון ר' אברהם בנימין וואלף האמבורג (אב"ד בפוירדא, בעהמ"ח שמלת בנימין), בתאריך "ערב ר"ה תר"ט", נדפס בקובץ "שורון ח"ו עמוד תשנח, וס' מהרת האתרוגים עמודים עז, רלה - ושם הוא כותב על הרבנים דק"ק פוירדא בשנת תקס"ג, שהם חיפשו שצורת האתרוג יהי' כאתרוג יאנאווע או קלבריא, וז"ל: ב"ה...אחר דרישת שלומי בראוי, באתי להשיב על מכתבו הרמה על דבר האתרוגים הבאים מניעני, מן יענווא, כי מחמת רעש מלחמה אי אפשר להביאם בשנה זו מקלאבריען שקורין קלאבריעור, הבאים מנאפעלס [קלבריא היא לחוף הים, ובאותו חוף במרחק נמצאת יענווא, ובדרך באמצע נמצאת עיר הגדולה נאפעלס], ידוע לנו כי לא שולחו לבאן כי אם מאי קארסיקא והם פסולין ליטלן אפילו בלא ברכה, כאשר יש לנו פסק דין על זה מבית דין של באן משנת תקפ"ח ומבית דין של פרנקפורט בשנת הנ"ל, ע"כ המכתב.

(ד) במאמר הרב יעקב ספיר, נדפס ב"הלכנון" שנה י"ב מספר ד', כותב: גם בעיר גינובה הייתי בזמן האסוף של האתרוגים, המובאים לשם מקארסקי, קאלברעזו... ורוב תגרי האתרוגים שם הם יהודים אשר לידם יושלחו ממקום גידולם, והאתרוגים האלה ידועים וניכרים כל מין לעצמו בגידולו במראהו בהדרת פניו, ורובם בלי פטמות שכן גידולם כו'. (וכן מביא שם מ"הלכנון" שנה י"א מספר ד', שג"כ כותב שם ר"י ספיר על אתרוגי קלאבריא שמועידים לגינובה).

(ה) בתשו' הגאון רבי יעקב קאפל באמבערג אב"ד דק"ק ווירמיוזא שבאשכנז, בתקופת החת"ס (נדפס בס' מתא דירושלים, ראה להלן בסמוך), כותב בארוכה ע"ד אתרוגי קארסיקא, ובתוך הדברים, וז"ל: אמנם איזה שנים אח"כ נשתנו אתרוגים הללו למעלותא שיש להם סימני אתרוגים הכשרים, לבר שהיו נמצאים בזה איזה שלא הי' עוקצם שקוע, אמנם זה נמצא ג"כ באתרוגים קאלאבריען שהם בחזקת כשרות מוזמן רב, ואפשר שהוא מטעם שלא נגמר בישולם. ע"כ. [תשו' זו מובאת ג"כ במאמרו של הכותב השואל הרב

אלתר חיים צבי מייזעלס, והוא מפלפל בלשון כאן "אתרוגים קאלאברעזען שהם בחזקת כשרות מוזמן רב". וכמדומה שגם הוא הוכח כבר בס' טהרת האתרוגים, ועיין בשו"ת ציץ אליעזר ח"א סימן מ"ד וח"ב סימן כ"ה אות ב'.

(ו) בס' מתא דירושלים מהגאון ר' משה ליב ראזנבוים, דומ"ץ עיר פרעשבורג (על ירושלמי סוכה פ"ג ה"ו. במענתו להרב שהבאנו לעיל בסמוך) מפלפל הרבה בדיון אתרוג המורכב, ובסוף מכתבו: והנה ידידי ידיד ה', הנה פה נמכרים אלו הקרויקאנר בכל החנויות של הסוחרים עם האתרוגים, וברשות אדמ"י הגאון [החתם סופר] ה' כי הוא שם עיניו על הדבר בהשגחה גדולה, לכן בודאי אין לאסרם. אך מי שלבו נקפה יקח לו יענעווער המקובלים, אבל בחיות שהמה מועמים וא"א לכל ליקח לו יענעווער, לכן אין לאסרם והנה לישראל, ואסיים בברכת אורך ימים בו.

(ז) בתשו' בעל הערוך לנר, בין כסה לעשור תר"ט (נדפס בספר שנות דור ודור ח"א עמוד יב), ז"ל: "אשיב למעב"ת נ"י, כי אמת הוא שאני מכשיר הפארגערער (כן שמם על שם גן פארגא) מבלי פקפוק, לא כלבד באשר שמעולם לא ראיתי שום שינוי בהם מהקאלאברעסער אשר הם כשרים אליבי' דכולי עלמא" בו.

(ח) יש עוד ספרי ופסקי גאוני ישראל בכל הדורות על כשרות והידור אתרוגי קלבריא דוקא שהוא לכולי עלמא, והוכחו בטהרת האתרוגים, עיי"ש עמודים עה ואילך, רל ואילך ועוד. וכן מביא שם משו"ת בית אפרים או"ח סנ"ו, ומפסקי הבר"ץ דק"ק פראנקפורט דמיין ודק"ק פיורדא משנת תקפ"ח ותלמידיהם הבאים אחריהם, שכולם סמכו רק על המסורת שבידינו לצאת באתרוגי יאנאווע שהם אתרוגים אמיתיים בלי שום ספק. ואין הפנאי עתה ללקט לכאן את כל המקורות. ורק כי עיקר הדברים החילותי להביא כאן על הויקה שבין אתרוגי קלבריא לאתרוגי יאנאווע.

וישם בעמוד רלא כותב: והנה כבר נתבאר באורך לעיל בחלק א' שעב"פ ע"פ דברי החת"ס זצוק"ל וההולכים לאורו, עיקר הסיבה לצורך המסורת הוא בשביל הכרת צורת האתרוג האמיתי עם כל תכונותיו. ובוה מוכן שפיר המעלה שבאתרוג יאנאווע ליהדות אשכנז, שזה האתרוג היה במסורתם כל הדורות, ויודעים ומכירים בו שלא נשתנה כלל ע"י הרכבה. ולכן אין כל כך נפקותא, אם הם גדלים ביאנאווע מקום שגדלו בימי בעלי התוספות, או בקלבריא שקוטפים משם ג"כ במשך מאה ושבעים שנה לערך, זמן שלא נשתנה צורתו הכללית. ע"כ. [הוא כתב על מאה ושבעים שנה, אבל אח"כ נתפרסמו מסמכים על קרוב אל שלש מאות שנה בערך].

וישם בס' טהרת האתרוגים עמוד שצט, כאשר הוא סופר שוקל ומונה את כל מעלותיהן המיוחדות שיש בכל אחת מזוגי אתרוגים של כל המדינות, הוא כותב גם על מעלת אתרוגי קלבריא לנוהגין בהם, וז"ל:

אתרוג יאנאווע - הוא המוכרח לבני קהילות אשכנז הנוהגים היתר בתולדות מורכב [אבל עיין בדברינו לקמן ב"נספח" שבסוף המאמר, שאין כאן ח"ו שום סרך וקשר

אל דין תולדות המורכב. וראה גם כן בסוף הפסקא כאן. אמ.], היות שאתרוג זה הוא היחיד שנתקבל במסורת חכמי אשכנז וצרפת בעלי התוס', שהתורה לא פסקה מעל שלחנם מימות החרבן. וידוע תבניתם וצורתם המהורה, שהוא הנמסרה למשה מסיני בלי שום הפסק בשרשרת הקבלה. ואפילו בזמנים שבארץ איטליא מקום גידול האתרוגים, לא היו שם ישיבות ולומדי תורה, מ"מ האתרוגים הניעו לכל רחבי ארצות אירופה בכל עת ותקופה, אי במדינה זו אי באחרת. וכולם יודעים צורתו הישנה מדור דור, ונאמנים להעיד על זה. ומצד זה הוא משובח יותר מכל שאר אתרוגי העולם שאין בהם מעלה זו, בין שיש בהם מסורת ברורה מעדות אחרת ובין שיש עליהם סברא יתירה לומר שהם נקיים יותר מחשש תולדות מורכב. אחרי שעיקר החשש של הרכבה, הוא מחמת תערובת המינים הניכר להדיא בפירות היוצאים, והיות שלא אירע שום תערובת באתרוג זה, אין לנו מובחר ממנו.

והוא מוסיף: עוד מעלה שעצם תואר האתרוג מתאים מאוד לצורת האתרוג שבדברי חז"ל, ובפרט כמה שיש בו מין המון כמו שהיה באתרוגי ארץ ישראל בזמן הבית. וגם שאר סימני אתרוג שבהם הם טובים בממוצע. וכלאו הכי חרי כתב החת"ס [צוק"ל במפורש (או"ח סי' ד, קובץ תשובות סי' כה) דאתרוגי יאנאווע אינם צריכים לשום סימן עי"ש. [ובכל זה הוא קאי שם בכל הפרק, על אתרוגי קלבריה, שהוא קורא אותם אתרוגי יאנאווע].

חזקת ומסורת אתרוגי קלבריא

יש לציין גם, כי אתרוגי קלבריא, לכו"ע היו מגיעים לתפוצות ישראל וגם דרך יאנאווע, כבר קרוב לשלש מאות שנה, מתחילת שנות הת"ק (כאשר יש במסמכים ובספרי השו"ת שנעתקו כאן). והנה מעולם לא עלה שום ערעור ושאלה על אתרוגים אלו, אלא כאשר הבאנו כל הספרים ומחברים כתבו על אתרוגי קלבריא אלו שהם בחזקת כשרות (שהוא ענין המסורת שכתב החת"ס). ולעומת זה מיד כשהחלו להגיע אתרוגים מקארפו ומקארסיקא, שהיו בהם שינויים מאתרוגי יאנאווע וקלבריא הרגילים, הועקו כל גאוני הדורות לדון בענין השינויים שרואים באותם אתרוגים ואם הם אתרוגים כשרים, והיו מיימינים והיו משמאילים, כאשר מלא בכל ספרי השו"ת, והרבה מהם נלקטו בס' שדי חמד ובכל ספרי האתרוגים שבימינו, ועד היום הזה קיימים חילוקים של שימות אלו במנהגי הקהילות. וכן באתרוגי מרוקו ותימן ועוד. אולם כאמור על אתרוגי קלבריא לא עלה אף פעם שום ערעור בעולם, כי הלא הן היו באותה צורה ובאותה זן של אתרוגי המסורת של יאנאווע.

ויש כאן ב' נקודות: א) כאשר הבאנו, הנה כל הפוסקים במאות שנים האחרונות קיבלו את חזקת הכשרות של אתרוגי קלבריא, ובני ישראל בני מדינת אשכנז קיימו מצות אתרוג באתרוגים אלו מבלי שום ערעור. ועל כן זהו כמו דברי החת"ס שבהלכה סומכים על מסורת האתרוגים שאלו הם מין אתרוג המהור (שאין מעורב בו מין אחר, מההרכבות במשך הדורות), כמו שסומכים על מסורת עוף שהשתמשו בו שזוהו מסורת עוף המהור. והוא אפילו אם אתרוגי קלבריא היו שונים מאתרוגי יאנאווע, אבל אותו המעם שכתב החת"ס על

אתרוגי יאנווע הוא הדין לאתרוגי קלבריא. וכמו שנקט ג"כ בפשטות במשנה ברורה סתרמ"ח סכ"א שמביא דברי החת"ס ומוסיף: "אתרוגים מייעניווע - והוא הדין מקום אחר המוחזק בכשרות מימים קדמונים." (ב) הלא בשעה שאתרוגי קארפו וכל שאר אתרוגים הגיעו לבנ"י במקומות פזורים באשכנז כו' מיד קמו עליהן עוררין מגאוני ישראל שחששו על השינויים בהם בגלל איזו הרכבה במשך הדורות, ונתחלקו שהיו מהם פוסקים הפוסלים והיו מהם פוסקים המכשירים. הנה אתרוגי קלבריא לא היו עליהם שום עוררין וכל הפוסקים קיבלו אותם כאתרוגי המסורת ועליהם בירכו בנ"י יוצאי אשכנז, והיו מכיון שהם היו באותה צורה ואותו הון של אתרוגי יאנאווע, א"כ לא רק שאתרוגי קלבריא יש להם מסורת מאותו טעם של אתרוגי יאנאווע, אלא שזוהי מסורת אחת והמשך אחד לאותם אתרוגי יאנאווע.

אורך הזמן של המסורת על אתרוגי קלבריא

והנה כתב החת"ס או"ח סימן ר"ז: "על בן אותן הבאים מייעניווע שמסורת בדינו מאבות אבותינו ורבותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח באתרוגים הבאים מייעניווע הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן". והבאנו לעיל שכ"כ הרבה פוסקים ושכן נהגו כל בני מדינת אשכנז להשתמש באתרוגי קאלאבריא בלי שום ערעור, ומובן שדברי החת"ס חלים באותו מדה על אתרוגי קאלאבריא.

ואף גם אילו הי' פחות מאלף שנה, הנה לגבי המסורת, מספר השנים אם הוא מאה, כמה מאות או אלף אינו משנה לשום נידון בהלכה. ובתשו' מהרי"א עניול סי' י"ז: "אבותינו בארצות אירופ"א זה כמה מאות שנים יצאו ידי חובתם באתרוגי גינוב"א בלבד". ועיין הלשון בשו"ת נפש חי' סי' ב': "והנה זה יותר משבעים שנה אשר כל המדינה לקחו אותן, וכן במדינות גאליציען ורוסיה וכל גדולי ישראל וצדיקים מפורסמים כו', א"כ רובא דרובא בודאי אינן מורכבין וכל דפריש מרובא פריש", הנה הוא דן בהלכה למסורת כשרות זן האתרוג גם על תקופת של "יותר משבעים שנה" שכל המדינה לקחו אותן. ובתשו' הגאון רבי יעקב קאפל באמבערג אב"ד דק"ק ווירמייזא שבאשכנז (הובא לעיל): "אתרוגים קאלאברעזען שהם בחזקת כשרות מזמן רב".

והגם שכתב החת"ס בסיומן כ"ה "על בן הבאים ממדינת יענבע נקראים יעניוועסיר, שמסורת ביד אנשי אשכנז מימי חכמי הצרפתים ור"ת וסייעתו שלא בא לידם אלא מאותה מדינה, הם מוחזקים במסורת", הרי כנ"ל, מצד דין המסורה אין חילוק בין מסורה של אלף שנים מימי בעלי התוספות, או מסורה של כמה מאות שנים ממנה בני אשכנז וגדולי ופוסקים בישראל, שהם מוחזקים במסורת.

וכי זה לרווחא דמילתא גם אם יטען הטוען שאתרוגי קלבריא אינם אתרוגי יאנאווע. אבל לפועל כאמור, אתרוגי קלבריא ויאנאווע מסורת אחת להם, ומסורת אתרוגי קאלאבריא הוא המשך מסורת אתרוגי יאנווע, כי הטעם שקיבלו כל גדולי ישראל את אתרוגי קאלאבריא ככשרים הוא כי הלא הן היו באותה צורה ובאותה זן של אתרוגי המסורת של יאנאווע, שלכן ידעו לזהות אשר פרי זה הוא מין האתרוג, (וראה עוד לקמן בביאור ענין המסורת לדעת החת"ס וכל הפוסקים), וא"כ כדברי החת"ס יש להם מסורת של כמה מאות או אלף שנה.

ועיין במ"ש בס' נטעי גבריא, הלכות ארבעה מינים עמוד שצב: אך באמת נראה מדברי הרש"ב, יתרה מזו, שדעת בעל התניא כדעת החת"ס שדין מסורת אתרוג חל על אתרוגי יאנאווא דוקא מאז מ"ת, ויש לבאר דבריהם ע"פ דברי הרא"ש בשו"ת כלל כ' סי' כ', בנוגע מסורת העופות: אני מחזיק את המסורת שלנו וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן, וכן קבלת אבותינו רבותינו בצרפת יותר מקבלת בני הארץ הזאת (ספרד ששם גלה הרא"ש בסוף ימיו). הרי שלפי הרא"ש מסורת רבותינו בעלי התוס' היא היא המסורה מאז ימי המקדש ולמעלה בקודש. וכמו כן באתרוג, נראה שלפי החת"ס רק אתרוג שבמסורת אשכנז שגדל ביאנאווא הוא אמיתית מין האתרוג שהתורה דיברה עליו..., ונראה ממסורת מוהרש"ב שדעת זקנו הגה"ק בעל התניא היא כדעת החת"ס, דכך אכן היתה מסורת רבותינו מאשכנז שמלכתחילה מאז מתן תורה, דרך אתרוג מיאנאווא הוא הפצת האתרוג שצויה עליו משה רבינו ע"ה. עכ"ל הנטעי גבריא.

וזוהו על דרך מ"ש ברמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש על כללות מסורת האתרוגים שהוא על פי מה שראינו עתה אצל אבותינו והם ראו אצל אבות אבותיהם עד לימות יהושע בן נון, ועיין לשון החת"ס על הגמ' סוכה דל"ה ע"א בענין כללות ארבעת המינים שכן ראו אצל משה רבינו כו"ד.

קלבריא ויאנאווע זן ומין אחד

להשלמות הדברים, אעתיק כאן מ"ש באותו ספר (שממנו שאב כותב המאמר ב"עץ חיים" את הקו). וז"ל בעמוד רמ:

"ועכ"פ המורם מכל זה, שאתרוגי קלבריא גדלים במקום רחוק מאוד מהעיר "יאנאווע" שנמלכו משם בעלי התוס' והבאים אחריהם. וגם משמע לכאורה מדברי מוהרש"ק, שאתרוגים אלו לא יכלו בימיו להגיע כלל לקהלות אשכנז שבאיירופא.

ולפי"ז צ"ב לכאורה דברי מוהרש"ב, ומנהג הקהלות קדושות שהקפידו דוקא על אתרוגי קלבריא. וכן הם דברי הגאון אזה"ב זצ"ל [ר' אברהם בנימין האמבורג אבר"ק פיורדא, הוא היה נחשב כגדול הדור במדינת אשכנז, ובתשו' החת"ס נמצא בשבחו, דבריו נעתקו לעיל שהוא כתב על מסורת אתרוגי קלבריא דוקא] ודברי תלמידו זצ"ל כספר נביעה של שמחה (או"ח סימן כב) שאתרוגי קלבריא הם אתרוגי המסורת, וכל אלו היו

ד. יש להוסיף, כי כן הוא תמיד בהלכה ודין, שמשתמשים לפי המסורת כפי שהיא לפנינו כיום, ולא לפי ממצאים ארכיאולוגיים של לפני אלפי שנים, כידוע בענין כתב אשורי והרבה דברים כיו"ב. אלא כי זכה צורת האתרוג מקלבריא והוא דבר אשר במסורה שלו הוא מתאים זה כבר מאות או אלפי שנים בלי שום הפסק כאשר כתב בתשו' החת"ס, ועיין מ"ש בס' טהרת האתרוגים אשר צורת האתרוג מקלבריא מתאים לצורת האתרוג הנוכח בדברי חז"ל. אותנטיות המסורה של בני ישראל אנו מוצאים גם בשאר עניני התורה ומצוות, כמו בענין המקוואות (שגם הם תואמים לאופני המקוואות בזמן היות) וכן בענין בתי התפילין ועוד, ואין זאת אלא יד ד' ובזכות עמידתנו בתוקף על קיום התומ"צ כפי שנמסר לנו מדור לדור.

אוסרים בתוקף כל הארתרוגים שאינם במסורת "יאנאווע". ולכאורה הרי הם שני מקומות נפרדות, ומה ענין בין זה לזה.

אולם לאחר העיון נראה שהארתרוג של פולייא היתה זן שונה במקצת מהארתרוג של יאנאווע. אמנם אין אתנו שום ידיעות בענין הארתרוג של פולייא, רק מה שכתב הלקט יושר שהיה משובח בטעם ובריה, ועל כן נטלם המהרי"ל. וגם מה שכתב המוהרש"ק שעליו אין הסימנים מועילים, או שהסימנים שלו הם ממוצעים.

ונראה שעל הרוב היו נוטלים למצוה מארתרוגי ה"ריוויערא" של יאנאווע, שהוא הקרוב ביותר למדינות אשכנז צרפת, שישבו שם רבותינו הקדושים בעלי התוספות וצוק"ל, ועל כן החזיקו בהם יוצאי מדינות אלו. ורק המהרי"ל היה מהדר להשיג אתרוג ממחוז פולייא הרחוקה, שראה בכך משום הידור מצוה ליקח אתרוג שיש לו טעם וריח טוב ביותר.

ונראה לענ"ד ברור, שארתרוגי קלבריא היו מאותו הזן של ארתרוגי יאנאווע, אף אילו היה ביניהם חילוק קל מהשפעת האקלים. וכמו שארתרוגי כפר חב"ד שבארץ הקודש שניטעו משתילי או גרעיני קלבריא, אינם דומים לגמרי בצורתם החיצונית לארתרוגי קלבריא עצמם, אע"פ שבדאי הם מאותו הזן. וכן הענין בארתרוגי יאנאווע עם ארתרוג קלבריא, שהיו בקיאים בהם שהם זן אחר, א"כ לא איכפת להו מה שהם גדלים במקומות נפרדים.

והראיה לזה הוא דהרי כאשר התחילו להביא ארתרוגי קורסיקו דרך אותה הנמל, לא טעו בהם כלל לחשכם בארתרוגי יאנאווע, והכירו בהם שהם ארתרוגים אחרים. ולפי מה שביארתי שעיקר המסורת הוא על מין הארתרוג, שלא היה בו תערובת, הרי לדידן הארתרוג של קלבריא, שזה ממש כמו ארתרוגי יאנאווע של בעלי התוס'.

ויתכן לומר עוד שכאמת היתה קלבריא המקור הראשון לשתילי יאנאווע מתחילה, שהרי בידוע יהדות איטליא ורומי היתה מבוססת קודם ליהדות אשכנז, שהרי מצינו (פסחים נ"ג ע"א) תודוס איש רומי, והתנא ר' מתאי בן חרש שהריבין תורה ברומי (סנהדרין ל"ב ע"ב), ואולי לקחו עמם הגרענים או השתילים מארץ הקודש.

ועל כל פנים כל ארתרוגי החוף המערבי היו נקבצים ונמכרים ביאנאווע, ולכן היה קשה להשיגם בפאדוואה המזרחי. וע"כ הוצרכו בני פאדוואה לפעמים לברך על ארתרוגי המזרח הגדלים בפולייא, אע"פ שהיו מסתפקים קצת בכשרותם. כי לא היה ידוע להם המסורת עליהם, אבל הארתרוגים הגדלים בקירוב מקום, דחינו במחוז גארדא, היו מבררים אותם על ידי הסימנים שכתב מוהרש"ק וצ"ל, והכל על מקומו יבוא בשלום, עכ"ל.

וכן שם בעמוד רלג, כותב המחבר: ומה שכתב בספר "ארבעת המינים השלם" (עמוד קצח) שמימות עולם לא היו גדלים ארתרוגים במחוז יאנאווע כלל, וכולם היו נוטלים מקלבריא, במח"כ נכתב שלא בדקדוק. ואדרבא עיקר המקום שלקחו מהם גדולי אשכנז

וצרפת הקרמונים האתרוגים, היו מאלה שגדלו סביבות העיר "יאנאווע", וכמו שיתבאר. ומ"מ גם אתרוגי קלבריא מוחזקים כבר בכשרות כמה מאות שנים. ואע"פ שמה שכתב שם שהעיר יאנאווע היתה החוף והנמל לשילוח אתרוגי קלבריא אל ארצות איירופא, הוא אמת, אבל הרי גם אתרוגי "קורסיקו" היו מגיעים דרך אותה הנמל, ובכל זה היו ניכרים לאתרוגים אחרים שאין להם מסורת, ואכמ"ל כמה שדנו הפוסקים בכשרותם. ומזה שלא השם הנמל או מקום הגידול, הוא המסורת שעל אתרוגי יאנאווע, אלא תואר האתרוג. ע"כ.

שאלה שנית: על מה היא המסורת של האתרוגים

כאמור, אשר אתרוגי קלבריא ואתרוגי יאנאווע הם אותם אתרוגים באותה צורה ואותו זן, ועל זה באה המסורת של כמה קהילות ישראל במאות או אלפי שנים שנים על צורה זו, שהיא צורת האתרוג המקורית (ושאינה צורה של תולדותיהם של איזו הרכבות). ומסורת זו לא נתחדשה עתה, אלא כאשר הבאנו, כתבו עליה הרבה גאוני ישראל בכל הדורות,

אולם בא כאן השואל בפי' חדש על דברי החת"ס, וז"ל: שיש מקומות שבטבע האדמה לגדל אתרוגים יפים ואין צריך להרכיב אותם עם פירות אחרים, ויש מקומות שאין טבע האדמה מסוגל לזה, ולכך צריך להרכיב שע"ז יגדלו אתרוגים יפים, ולזה כיוון החת"ס בענין המסורת שמסרו לנו אבותינו וכבר ביררו הדבר ואמרו שמשם יכולין ליקח בשופי בעבור שבטבע האדמה בארץ יעניווע מסוגל לקבל נטיעות בקל בלי הרכבה ולכן אין לחוש גם עתה על ענין ההרכבה במקום כזה, ע"כ.

ומאריך שם בפירושו החדש בחת"ס, וכמובן כי בזה ממעיט את ערכה של מסורת זו, ולדבריו זהו רק על הקרקע ואדמת יאנאווע ולא על אדמת קלבריא.

מענה: לפי גאוני ישראל בכל הדורות, המסורת היא על צורת האתרוג

אבל גאוני ישראל למדו דברי החת"ס כפשוטם, שהמסורת היא על הצורה שהוא מין אתרוג הטהור, כאשר החת"ס מדמה זאת לעוף הנאכל במסורת, שזהו לזיהוי המין לידע שעוף זה הוא מין טהור ואינו מהמינים המנויים בתורה לאיסור, וכמו"כ באתרוג סומכין על המסורה שפרי הזה שלפנינו הוא מין האתרוג, ושאינו פרי תערובת של אתרוג ופירות אחרים וכיוצא בזה^ה, עיין:

ה. ויסוד הדברים הוא, כי הנה כתבו בפוסקים – עיין שו"ת הרמ"א סק"ז "שהמורכב לא נקרא אתרוג", ובמג"א סתרמ"ח סקב"ג "דפסול משום דלא מקרי אתרוג כלל", ובשו"ע אדה"ז סתרמ"ח סל"א שאתרוג המורכב "אינו אתרוג כלל אלא הוא בריה בפני עצמה" עיי"ש, ובמשנ"ב סי' תרמ"ח סב"א "אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל". שעפ"ז מובן היטב מה ענין מסורה להרכבה, כי בדרך כלל המסורת על המצוות או הלכה למשה מסיני, לא באה להגיד לנו מעשה הגויים הגננים (אף כי קיים בש"ס גם ענין מסורת מאבותינו לא על מצוות אלא על ענינים שבמציאות), אלא כי כל הפסול של המורכב הוא שהוא פרי אחר ואינו מין האתרוג, ובכל התורה סומכין לגמרי על המסורה לזיהוי המין, כמו לזיהוי מיני הבהמות לקרבנות, מיני תמכא ומרור

(א) תשו' מהרש"ק בשו"ת שנות חיים (ס" ע"ד, והובא במאמרו של השואל): הנה בענין סימני אתרוג, נראה דאין לסמוך בזמן הזה על הבדיקה דאין אנו בקיין בבדיקה בכל דבר הצריך בדיקה מן התורה, וכמ"ש ביו"ד בכמה דוכתי ומהם בס' פ"ב דאין לאכול שום עוף אלא במסורת, וא"כ הוא הדין נמי בחיוב מצוה וכו' דאין לסמוך על סימנין רק באלו המוחזקין לנו מאבותינו דהם כשרים, או דורות הראשונים מסתמא דקדקו וידעו היטב דהם כשרים, וכמ"ש בס' פ"ב דאין לסמוך רק על המסורת וכו' וכך נראה לפענ"ד נכון וברור לדינא, ולדעתי במוח אני שכל יודע שער התורה ואוהבי האמת יודו שדברינו כנים בעזה"י, ע"כ.

(ב) שו"ת משנת רבי אלעזר, תשו' מז ענף ב סעיף א': שכוונת החת"ס דאתרוגי ייעניווע שלוקחין אותן במסורת מידי שנה בשנה, אין בהם גם עתה חשש הרכבה, דהא לא שמענו עליהם כלום שנשתנו מאז ועד עתה בתארים ונידולם, וגם שבזה יש לסמוך על הסימנים שהיו מקובלים דאתרוגי ייעניווע שלא הורכבו הם מסומנים בסימנים אלו, א"כ ודאי לא הורכבו, משא"כ שאר אתרוגים שלא באו במסורת שאינם מורכבים א"כ לא ידענו כלל תוארם כשהם בלתי מורכבים והשינוי שנעשה בהם ע"י ההרכבה וע"כ אין לקחת מהם למצוה ולסמוך רק על הסימנים לחוד. ע"כ.

(ג) וכן מפרש בס' טהרת האתרוגים עמוד עא ועמוד פג ואילך, שלפי חת"ס ענין המסורת באה ליתן לנו ההכרה על מין האתרוג בתבניתו וצורתו, וכמו המסורת על צורת המין של עוף טהור שלומד הצייד מפי רבו צייד. ומאריך שם בההכרה שזהו הביאור האמיתי בדברי החת"ס זצ"ל.

וישם הוא מביא שכן מוכח לכאורה מדברי הבית מאיר בספרו סוף או"ח ובשו"ת ס"ו. וכן בשו"ת מהר"ם מרוטנבורק האחרונים ס"ט. ומביא שכן ס"ל גם להגאון החזון אי"ש.

[וישם] בעמוד צז, הוא מוסיף: אבל הבר"ץ דק"ק פראנקפורט דמיין ודק"ק פיוורא ותלמידיהם, וכן אדמו"רי חב"ד זצ"ל משמע שהיו מחמירים יותר, וס"ל שדינו דומה ממש לעוף טהור שאין אנו אוכלים בלי מסורת, אפילו ע"י כל הסימנים ביחד, וז"ל באתרוג אין אנו יכולים לצאת כלל על שום אתרוג שאין בו מסורת].

(ד) [בעל ערוך לגר]. כאשר הבאנו הנה לפי המשנת רבי אלעזר, וכן היא שיטת אדמו"רי חב"ד באגרותיהם, שהמסורת היא להכיר את צורת האתרוג מדור לדור, שהוא אתרוג שלא נשתנתה צורתו בגלל ההרכבות שנעשו באתרוגים במשך הדורות. אולם יש גם מפרשים

לפסח וכו', וכדוגמת החת"ס על זיהוי מין עוף טהור וביסוד מורא להראב"ע בהקדמה דרך ב': שלא תמצא בתורה מצות אחת בכל צרכיה מבוארה כו' וכל אלה המצות צריכים לקבלה ומסורת כו'. ועיין בפירושו עה"ת שמות לה, ג. ושם קאי במסורת המקובלים מחז"ל. וכמו"כ בנדר"ד שכשיש מסורה שמין זה שלפנינו הוא מין האתרוג הרי להלכה סמכין ונקטינן שזהו אכן מין האתרוג ואינה בריה אחרת של תערובת אתרוג ולימון.

אחרים, שפירשו ענין מסורת באתרוגים שהוא מצד ידיעת גוף מין האתרוג שהוא הפרי עץ הדר שנמסר למשה בסיני.

עיינ בס' ביכורי יעקב לבעל הערוך לנר, בתוספת ביכורים שלו בסו"ס תרמ"ח (התוספת ביכורים נדפס רק בהוצאה השנייה, וליתא בהוצאת אלטונא תקצ"ו. ומלבד בס' טהרת האתרוגים הוא הובא גם במאמרו של הכותב השואל כאן): וראיתי להזכיר שלענ"ד באתרוגים שאין גידולם שזה להמוחזקים בכשרות, מלבד חשש מורכב יש ג"כ חשש אחר אם הם ממין הכשרים שזה ודאי שמה שאנו לוקחים אתרוג לא על הדרשות שמביא הנמרא בסוף דף ל"ה שמעם עצו ופריו שוין ושרד באילן משנה לשנה... בלבד אנו סומכים לפרש פרי עץ הדר כן, שסימנים האלה נמצאו עוד גם בשאר פירות, אלא העיקר הלבנה למשה מסיני נמסר לנו שזה המין שכיוונה התורה כמש"כ הרמב"ם בהל' לולב פ"ו, ולכן כשאנחנו דומים להמוחזקים עד הנה בכשרות אינם בכלל הקבלה, וחרי יש לנו כיוצא בזה שתלוי במסורת כגון עופות שבמקום שמסורת בידם להכשירם הם כשרים ובמקומות אחרים אסורים... וזכה לענ"ד יש לדון ג"כ בהכשר האתרוגים, ע"כ.

וכן כתב גאון זה בעל ערוך לנר בתשובתו שנדפסה בס' שנות דור ודור עמוד יב, שיש להכשיר רק אתרוגים הדומים בצורתם לאתרוגי קלבריא המוחזקים.

ובס' טהרת האתרוגים עמוד שב, הוא מכאן שיטה זו: והרי גם בארץ אימליא היו הרבה מיני פירות בצורת אתרוג, ומכל אלו היו רבים בגלילות יאנאווע, קלבריא, פולייא, גארדא, ופירינצי, ולהם צורות אחרות שונות זו מזו אבל מסורת באה דוקא על האתרוגים שבצורת יאנאווע, שהם ממש באותה הצורה שהם גדלים בימינו בקלבריא, הם הכשרים והמהירים מתעורבת מין אחר. ובאחרים לא השתמשו כלל, וחשבו אותם לפסולים ומורכבים, ולא מהני להם בדיקת האילנות מסימני הרכבה, ע"כ.

ה) וכן הוא דעת הגאון בן איש חי (ס' זכתי צדק ח"ב שו"ת או"ח סל"ז, טהרת האתרוגים ע' פד וע' קב): ואין להתיר כי אם אותם שיש לנו בהם קבלה שהם אתרוג או שאנו רואין שהם דומים ממש לאתרוגים של עיר אחרת שיש להם קבלה בהם שהם כשרים, אבל כל אילן שאין לנו בו קבלה שהוא אילן של אתרוג, וגם פירותיו אינם דומים ממש לאתרוגים של מקום אחר שיש לנו קבלה בהם, אין להתיר פירותיו אע"פ שאנחנו רואין שיש בפירותיו סימני אתרוג בכל דבר, מ"מ כל שיש בהם שינוי א' גדול אין להתירם... ואם אין דומים ממש, אע"פ שרואה בהם כל סימני אתרוג, מ"מ כל שיש בכולם שינוי א'... אין להתיר, כי אולי הם מין פרי אחר, כמו פרי הדבר"ב של עירנו יבוננה עליון שיש בו כל סימני אתרוג ועם כל זה יש לנו קבלה שאינו אתרוג ופסול, או שמא הם אתרוגים מורכבים, כי המורכב שכיח בכל מקום. ע"כ. [ובסוף דבריו מפורש כהמשנת רבי אלעזר שחוששין שהשינוי הוא בגלל תולדות הרכבה שעשתה שינוי בהפרי'].

ו. והעיר לי עתה בני הרמ"מ ש' כי בסוף ס' טהרת האתרוגים (וכן בעוד ספרים על אתרוגים) יש תמונות

ומעתה נשוב לדברי השואל בקובץ "עין חיים", כי מלבד שפירושו הוא נגד כל המפרשים, וגם כי פירוש מחודש זה הוא קצת פלאי, כי מה חזקה היא על קרקע פלונית או פלונית, כאשר טבעי האדמה משתנים וגם מתחדשים מחלות חדשות בעצים ובגידולים ותלוי בשינוי האקלים כו' כמ"ש בראשונים ובפוסקים הן לגבי דיני כלאים והן לגבי דיני אתרוגים, ואדמת יאנאווע עצמה שעלי' קאי החת"ס, היא עצמה תוכיח שפעמים גדלו בה אתרוגים ופעמים נפסקו, וחזרו וגדלו שם כו' כנוכח באגרת אדמו"ר מוהרש"ב ג"ע באגרות קודש שלו ח"א אגרת כז, וכן הוא בכל הספרים שהובאו במהרהר האתרוגים. ומתועד כבר על שנת ש"ס שגם אז מצד מזג האוויר נכחדו עצי האתרוגים ביאנאווע, בדברי הימים שנדפסו בסוף ספר "עמק הבכא" מיוסף הכהן הרופא מעיר יאנאווע, ע' 191 (הובא בס' האתרוג ע' 305): "בשנת ש"ס היה קור גדול בנבולי גינובה וימותו כל עץ נחמד למראה גם כל פרי עץ הדר ולא נמצאו אתרוגים בכל איטליאה עד היות אתרוג אחד בעשרה זהובים כו'". ואף כי שערי תירוצים לא ננעלו (ועי' בגמ' ע"ז דל"ט ע"א: חצר שמוכרין בה תכלת הרי הן בחזקתן עד שתיפסל, ובמובא שם ס"ע פה ואכ"מ), אבל אין לחדש פירושים כאלו, רק בכדי לבטל מנהגיהם של קהילות בישראל!

של מיני לימונים שגדלו בהרכבה עם אתרוגים, והם דומים הרבה לאתרוג. ואפשר זה תואם קצת עם שיטת הערוך לגר ושאר פוסקים שהבאנו אשר אתרוגים צריכים מסורת, ושאינן לבוא למדינה חדשה (מקומות שאין שם מסורת בניי על האתרוגים) וליקח משם אתרוגים השונים קצת מאתרוגים שלנו, כי מי יאמר שזהו האתרוג שעליו ציוותה תורה ושהוא בלי תערובת של מין לימון וכיוצא בזה.

ז. מה שכתב שם השואל, שפירושו המחודש היא שמועה בשם הגה"ק בעל הדברי יואל מסאטמאר זצ"ל. הנה אני שמעתי מא' מגדולי הדיינים בויליאמסבורג, כי הגה"ק הי' מתרעם ומוחה נגד אלו שאומרים דברים בשמו, ובפרט בנידון דידן שהוא פירוש מחודש נגד כל דברי שו"ת הפוסקים בענין המסורה על צורת האתרוג. ולא זו הדרך לבוא בשנת תשפ"ג ולחדש פירושים חדשים ולתלות את זה בשמועה בשם הגה"ק בכדי לסתור את מנהגי הקהילות בישראל וועתה הראה לי ידידי הרה"ג ר' ברוך אבערלנדער אב"ד קהילת חב"ד בעיר בודאפעסט, מ"ש הרבי מסאטמאר בעצמו בספרו "על הגאולה ועל התמורה", בהקדמה עמוד כה: "בחוצות וברחובות נאמרים משמי, דברים הרבה שלא היו ולא נבראו ולא עלו על לבבי מעולם". ועיין בגמ' חולין דמ"ב כל מתניתא שלא תנא דבי רבי חייא ורבי אושעיא משבשתא היא ולא תותבו מנה, וברש"י: כי יש תנאים הרבה שמוסיפים על משנתם בדדמי. ע"כ. ואם כן אמרו על תנאים ואמוראים ראשונים כמלאכים, אז איך נוכל לבוא אנו ולחדש שמועות בשם הגאונים הצדיקים בדורינו וגם אילו הי' הגה"ק אומר פירוש זה, ובפרט אם אמת מה שכותב השואל שם שזה אמר הרב משאפראן זצ"ל משמו, הלא הי' זה בדרך ע' פנים לתורה אבל לא לשלול את פירוש המקובל אצל הפוסקים ושאר גאוני התורה. והעיקר כאן אשר גם אם נסמוך על השמועות, שכן פירש הגה"ק שהמסורת היא על קרקע יאנאווע שהיא מגדלת בלתי מורכבים, אבל אין כאן שום סתירה למסורת אתרוגי קלבריא, כי גם לפירוש זה הלא אותה מסורת שנאמרה על קרקע יאנאווע, היא גם כן על שאר קרקעות הדומות לה המולידות אותה אתרוג באותו זמן ובאותה צורה (ובפרט כאמור על קלבריא שאף כי הוא מרוחק הרבה מיאנאווע ובשינוי אקלימים, אבל הוא באותו חבל ארץ ובאותו צד של חוף הים, שעל כן היו מביאים את אתרוגי קלבריא ליאנאווע). ויש כאן עוד נקודה, כי בענין הצורך במסורה בנוגע לאתרוג רבו השיטות בדבר, בקצה האחד היו פוסקים המחמירים שאין לברך על האתרוגים בלי מסורה גם בשעת הדחק, ולאיך בקצה האחר היו גדולי ישראל שמלכתחילה התירו ולקחו אתרוג קארפו וכיוצא גם כשהיה בנמצא אתרוג המסורה. ועוד הרבה שיטות בתווכ, ורובם נאספו בספרים האחרונים בענין

וכאמור, מסורת האתרוגים הוא לזיהוי מין האתרוג כמו שסמכין על מסורה לזיהוי מין העוף שהוא עוף טהור, כי באתרוגים רבו ההרכבות שמערכים המינים, או מפני שיש מיני ציטרוס אחרים הדומים מאוד לאתרוג, וכשיש מסורה סמכין שפרי זה הוא מין האתרוג הטהור שעליו צייתה תורה.

שאלה שלישית: מסמך מעיר טריעסט

כותב המאמר ב"עץ חיים", מצא כגנזי הספריות מסמך היסטורי חשוב, והוא מכתב בענין האתרוגים שכתב אחד בתחילות שנות הת"ר. כותב המכתב מפליג ומהלל את אתרוגי קארפו: "מדי שנה בשנה יבואו אלינו מעיר קארפו עשרת אלפים עד עשרים אלף אתרוגים על ידי ספינות הא"ד [אניות קיטור, בעלי מנוע]... האתרוגים האלו הם יפים ומהודרים בתארים הדומה ללב, ויגדלו מעצמם בלי שום הרכבה... ואין בהם חשש הרכבה כלל... וגם אתרוגי קורסיקא הם בלא חשש הרכבה... ולא ישתמשו בהם כי אם בעת הצורך, אבל אתרוגי קלבריא הם בחשש הרכבה ולא יקחו מהם כלל, על כן לא יבואו אצלנו... וגם מאלבסנדריא של מצרים וארץ הקדש יבואו אלינו איזה אתרוגים בלתי מורכבים אבל הם גדולים עד מאד ופחותים ביפים מאתרוגי פאראנא וסביבותיה". ע"כ.

וכותב השואל שיש כאן "גילוי נפלא" אשר אתרוגי קלבריא הם בחשש הרכבה. וממשיך שם השואל בהפלת ושבח אתרוגי קארפו.

ולכאורה היא קושיא אלימתא, כי הלא כבר בתחילות שנות הת"ר כותב בעל המכתב שהוא יש לו חשש הרכבה על אתרוגי קלבריא, אם כן אודא לה כל החוקת כשרות של אותם אתרוגים, ואבותינו ורבנותינו במשך כל השנים בירכו על אתרוגים שהם בחשש הרכבה (כי רק בשנת תשט"ו החלו מבני ישראל להגיע לקטיפת האתרוגים בקלבריא, ולפני זה היו הנכרים לבדם שולחים האתרוגים מקלבריא ליאנאווע, ורק ביאנאווע היו מגיעים תגרי ישראל לקנות האתרוגים, אבל לא היו שום מבני ישראל נוכחים על הקטיפה לא ביאנאווע ולא בקלבריא).

מענה: תוקפה של עדות זו

ונעמוד על רקע הדברים, הנה טריעסט היתה עיר נמל השייכת לממלכת אוסטריה (והיתה מרחק רב מן קלבריא) שממנה שלחו אתרוגים להרכבה מקומות, הם סחרו תמיד באתרוגי מדינת יון ועוד, והרכבה חיכוכים היו בין הסוחרים של טריעסט לסוחריו עיר הנמל יאנווע (שניהם היו על אדמת איטליה). מכתב זה נכתב ע"י אדם בשם משה יצחק מעדשי, הוא

אתרוגים (ועיין בס' טהרת האתרוגים בסופו הערה 110, שהוא הולך ומונה מאות ספרים שדנו בענינים אלו. ובספר "אתרוגים בהלכה" שערכתי בעד"ה הוספתי עליהם עוד, ועל כל אלה בודאי יש להוסיף כהנה וכהנה). ולכן מובן שגם אם נמצא בספרים פירוש כזה וכיוצ"ב שמסורה הוא על הקרקע, ואפילו אם היה נמצא באיזה ספר לומר שאין מסורה בנוגע למין האתרוג, אין בזה לבטל ד"ו ולהוציא משיטת גדולי ישראל שדיברו על מסורה לזיהוי מין האתרוג.

ה' מטריעסט, והי' קשור איכשהו לענין האתרוגים שם (ועל כן אפשר יש אמת בדבריו שאת רשימתו זו הוא כותב במענה אל רב אחד מצפון אשכנז, ששאלהו על כשרות האתרוגים הנסחרים מעירו),

ואיש זה כותב אשר אתרוגי קארפו וקארסיקא הנסחרים מעיר טריעסט הם בהכשר הכי מעולה בלא חשש הרכבה, אבל אתרוגי קלבריא שהיו נסחרים מעיר יאנאווע "הם בחשש הרכבה ולא יקחו מהם כלל".

[עיינ] בשו"ת מהרי"א עניין סי"ח, שהוא דחה שאין לסמוך כלל על הרבנים מבראד ומלובוב בענין פקוקם על האתרוגים כי הם נוגעים בדבר וכוונתם להזיק בו, ולא על שאר רבנים הנוגעים בדבר. וק"ו בנדר"ד. וכן נמצא בעוד שו"ת על האתרוגים שלא לסמוך על נוגעים בדבר. אבל כאשר נבאר הרי בלא"ה אין דברי כותב זה מעלה ומוריד או משנה לשום דבר, רק אפשר איזה פרטים היסטוריים אשר נוכל ללמוד משאר מכתביו].

ובה בשעה הרי יש הרבה רבנים כשרים מישראל, וכמה מהם היו במדינת איטליה באותם שנים שלא היו נוגעים בדבר, ואפילו אלו שהיו נוגעים בדבר, והם כן מעידים על אתרוגי קלבריא שהם בחזקת בלתי מורכבים (ואחדים מהם כתבו היפך הגמור מדברי הכותב מטריעסט ביחס לאתרוגי קארפו וקארסיקא), ראה:

דברי יחיד, בנגד דברי הרבה רבנים כשרים בישראל

(א) שו"ת פרי עין הדר סימן ב' שם כותב הרב אלכסנדר זיסקינד מיניץ (שהיה סוחר באתרוגי יין) אשר סימני פיסול שהגביל זקנו הגאון מהר"י פדוואה זצ"ל שייכים רק להאתרוגים הגדלים בהריווערע של יאנאווע, או על אותם שעל יד ים גארדא. וכתב שידוע לו אפילו על אותם האתרוגים שהמה מורכבים בלימון, והתאונן על מה ששולחים מהם לאלפים ולרבבות לארצות איירופא, ומרמים את הקונים בהיות האתרוגים קרואים "יאנאווע" כמו אתרוגי קלבריא הכשרים, שגם הם נקראו כן על שם שהיו מובלים דרך יאנאווע עי"ש.

[הובא] במהרת האתרוגים עמוד רלד. וכן רוב מקורות הנוכרים כאן. והעיר לי ת"ח מפורסם כי הר"ר אלכסנדר זיסקינד מיניץ הוא היה סוחר באתרוגי יוון, ופסל שם מה שהיה מזיק להמסחר שלו, ואעפ"כ הוא שיבח את אתרוגי קלאבריא, אף שגם הם היו מגיעים ממל יאנווע המתחרים שלו, וזהו משום כי אתרוגי קלבריא היו אז מפורסמים לאתרוגי חזקה שאין עליה עוררין].

(ב) בשו"ת לב חיים ח"ב סי' קכ"א (בשנת התור"ר): וכמו שאנחנו רואים בכל חלקי איטליה המגדלת כל פרי לרוב, ופרי אתרוגים אינה מגדלת זולת אם ירכיבו באילן לימאני. כאשר הוא בלאג"י דו גארדו... וכן בריווער"ר ד"ו יענאו"א אתרוגים הגדלים שמה הם מורכבים כידוע לי. באמת נצמח הטעות לחקונים אותם לאשר האתרוגים הגדלים באיי קאלאברי אשר יבואו ודרך יענאווא ושמה ימכרו ונקרא שמם יענאו"ר והמה מוחזקים לבשרים בו'.

ג) באגרת הגאון ר' וואלף האמבורג (בעהמ"ח שמלת בנימין), בתאריך "ערב ר"ה תר"ט" (נדפס בקובץ ישורון ח"ז עמוד תשנח, וס' טהרת האתרוגים עמוד עז) הוא כותב כי רק האתרוגים מקלברען הם הכשרים, משא"כ אלו מאי קארסיקא. [זהו ההיפך ממ"ש הכותב מטריעסט, שהוא יחידאה כי דוקא הקארסיקער הם הכשרים].

ד) בס' מתא דירושלים מהגאון ר' משה ליב ראזנבוים, דומ"ץ עיר פרעשבורג (על ירושלמי סוכה פ"ג ה"ו) מפלפל הרבה בדיון אתרוג המורכב, ובסוף מכתבו: הנה פה נמכרים אלו הקרויקאנר בכל החנויות של הסוחרים עם האתרוגים, וברשות ארמ"ו הגאון [החתם סופר] ה' כי הוא שם עינו על הדבר בהשגחה גדולה, לכן כודאי אין לאסרם. אך מי שלבו נקפה יקח לו יענעווער המקובלים, אבל בחיות שהמה מועטים וא"א לכל ליקח לו יענעווער, לכן אין לאסרם והנה לישראל, ואסיים בברכת אורך ימים כו'.

ה) וכן נמצא עוד, כולם נלקטו בס' טהרת האתרוגים, ושם מובא ג"כ מרב יעקב ספיר, שהיה סוחר באתרוגים באותם שנים, וגם הוא היו לו נגיעות נגד אתרוגי קלבראי, ובכל זאת הוא העיד על כשרותם.

ה. ואעתיק כאן קצת מדברי גאוני ישראל אז על נאמנותם של אנשי טריעסט בעיני האתרוגים שלהם (אין זה בקשר ישיר לדברינו כאן בפנים המאמר, אבל זהו חומר לאלו המתמצאים בכל השק"ט בעשרות או מאות ספרי השו"ת מגאוני ישראל ע"ד השערוריות שהיו באותם שנים בנידון אתרוגי יון): ז"ל באגרת הגאון בעל הערוך לנר, מתאריך בין כסה לעשור תר"ט (נדפס בספר שנות דור ודור ח"א עמוד יב, חלקו הזכרנו לעיל): "אשיב למעב"ת נ"י, כי אמת הוא שאני מכשיר הפארגערער (כן שמוס על שם גן פארגא) מבלי פקפוק, לא בלבד באשר שמעולם לא ראיתי שום שינוי בהם מהקאלאבריעסער אשר הם כשרים אליבי' דכולי עלמא, אלא גם מעולם לא שמעתי מי שמפקק בהם, ואם מעב"ת נ"י כתב לי שהרב המנוח הצדיק מ"ה מענדל קרגוי זצ"ל [בעל גידולי טהרה] אמר שיש בהם פקפוק, אפשר שאמר כן על אותם שבאים מטריעסט עם הכשר ממ"ץ שם וכתוב בהם שהם מפארגא וכהיום ראיתי הכשר כזה, אבל האתרוגים שעליהם נתן ההכשר הם קארפו, כאשר ראיתי בחלקלקות שבהם וגם במראיתם שמשונה לגמרי מאותם שהם באמת מפארגא. ומזה בעצמי אני רואה ראי' שהפארגער מכשירין בכל מקום, באשר שמייגעים לכנות להקארפוער בשם הפארגערער". ע"כ. הלא מדברי הערוך לנר, יוצא שאין אמת בדברי מסמך הנ"ל מעיר טריעסט, שבמסמך כותב: "מדי שנה בשנה יבואו אלינו מעיר קארפו [ויון] עשרת אלפים עד עשרים אלף אתרוגים על ידי ספינות הא"ד, אבל לא שם הם גדלים כי אם בפארגא, רפיזא, ואיזא, שהם כפרים בסביבות יאנינא עיר ואם למדינת מוקדוניה בארץ תוגרמה, האתרוגים האלה הם יפים ומהודרים בתארים הדומה ללב, ויגדלו מעצמם בלי שום הרכבה... והרב של קארפו ישלח לנו התיבות רשומות בחותמו וכותב עליהן ערות להודיע שהן מפארגא רפיזא ואיזא ואין בהם חשש הרכבה כלל... וכולם יקחו בלי שום פקפוק וחשש הרכבה כלל וכלל. גם מעיר קארפו באו בשנים שעברו אתרוגים יפים וכשרים בלי הרכבה... גם אתרוגי קורסיקא הם בלא חשש הרכבה... אבל אתרוגי קלבראי הם בחשש הרכבה ולא יקחו מהם כלל, על כן לא יבואו אצלנו". הנה הוא מתפאר אשר האתרוגים הבלתי מורכבים שנשחרים בעירו טריעסט הם מעיר פארגא ולא משאר מקומות המסופקים של קארפו. ולעומתו טוען הגאון בעל ערוך לנר, שכוב בפיחם, כי הוא מכיר מן האתרוגים עם ההכשר שלהם שהם מקארפו ולא מפארגא כפי שהם מתייגעים להציג, ואלו של קארפו אינם כשרים כי מראיתם של האתרוגים שלהם היא משונה מאותם של פארגא ורק אלו של פארגא הם דומים לאתרוגי קלבראי הכשרים לכו"ע.

"אם באנו לחוש לא נוכל לברך על שום אתרוג בעולם"

ונפריש כאן כמה דברים פשוטים, מדוע מתוך מסמך זה, לא הורעה המסורה והחזקה של האתרוגים:

גם אילו ה' כותב האדם מטריעסט שידוע לו שהם מורכבים (ואת זה גם הוא לא כותב, הוא רק כתב שהם בחשש מורכבים), אין בזה לערער החזקה כשרות שעליהם סמכו קהילות ישראל בעת ההיא, כי מה שאדם כותב לחבירו שהוא חושש על האתרוגים ודבריו לא נתפרסמו ולא הגיעו אל הקהילות, אין זה יכול לערער ח"ו את חזקת הכשרות².

וראה שו"ת בנדי ישע סי"ד אות כ': "לבן אף אם היה הרב הגאון דקראקא בעצמו מעיד לפני ב"ד איך שידוע לו שיש עדים במדינת חים שיודעים שהם מורכבים, לא היינו צריכין לחוש לעדותו כי בכגון זה אמרינן עדים כצד אסתן ותאסר, כמו דאמרינן בשבוייה בשו"ע אה"ע סימן זי"ן אפילו בקלא דאיתחזק בבי דינא (וכמ"ש החלקת מחוקק שם ס"ק י"א, ועיין באה"ע סימן מ"ו סעיף א' ב' ג' מהו קלא דאתחזק בבי דינא), אם הקול הוא

וכן יש מהגאון ר' בצלאל הכהן (אבד"ק וילנא, בעל הגהות מראה כהן על הש"ס והגהות הגר"ב) בס' הוראת היתר עמוד 18 אשר בהיותו בטריעסט בשנת תרכ"ד הוא ראה שאי אפשר לסמוך על שום הכשר שלהם, והובא דבריו בס' טהרת האתרוגים ע' רס, ושם כותב שהביד"צ דקאונא חששו על אל מטרעסט שהם מערבים ומחליפים קופסאות של אתרוגים פסולים ומורכבים בתור אתרוגים כשרים. ומביא שם משו"ת זכר יהוסף ח"ג אור"ח סרל"ב שכתב שלא לסמוך כלל על האתרוגים מטריעסט ועל ערמתם ומזימותיהם של "התגרים שאהבת הבצע מפעם בתוכם ואשר לא יבושו מלהונות את העם להכשל באתרוגי קארפו ע"י שינוי השם פארגו", ושם כותב "ויש הרבה רבנים מוכרי אתרוגים במעל הזה שדרשו לטובת עצמם" ומאריך שם בענין שאין לסמוך אפילו על רבנים כשרים הנוגעים בדבר. ובתשו' הגאון מהר"ץ חיות (נדפס בשו"ת פרי עץ הדר, בשנת תר"ז) כותב אשר אינשי דלא מעלי מביאים את האתרוגים הפסולים שבאמת הם מורכבים מעיר אלבאניען, ומטעים את הרב דאי קארפו שהם גדלו בגינת פארגא המוחזקים אצלנו מאז לכשרים. ע"כ. וכל זה הוא רק קצת ממה שכתבו גאוני כל הדורות שלא לסמוך באתרוגים על דברי הנוגעים בדבר, כי אם רק אחרי חקירה ודרישה היטב ואין נוגע כאן מה שנדפס אז במכ"ע במדינת רוסיה להזיזה מהאתרוגים של יון המגיעים מנמל טריעסט כי הם מורכבים, הובא בספר "האתרוג" עמוד 311, כי ערכם של דברים אלו הם כמו משקל דברי הכותב מטריעסט. אם לא שגאוני הדור היו חתומים על מודעה זו.

2. לא ברור אם מכתב הזה הגיע לאדם אחד או לכמה אנשים, כי הכותב מטריעסט שהוא השתייך ג"כ לכת המשכילים והי' תלמיד של שד"ל ומרעיו (כאשר הוא מתפאר בתולדותיו שכתב באחד מספריו), כתב את המסמך הנ"ל על האתרוגים כהעתקה לתוך חיבור שהכין לעצמו (ונמצא עתה בספריית הסמינר הקונסרבטיבי), והוא כותב שם כותרת: "נשאל נשאלתי מאחד מרבני צפון ארץ אשכנז על האתרוגים הבאים אצלנו, איזה מהם מובחר ונקי מחשש הרכבה, ואחרי שאלי בידועם ומכירים השיבותי לו התשובה הזאת". וכאמור כאן בפנים, אין משנה אם בכלל הגיע מכתבו לאדם אחד או אפילו להרבה אנשים, כאשר אין בכל דברי הסוחרים מטריעסט לערער ח"ו החזקה כשרות של אתרוגי מתחריהם בנמל יאנאווע, ובפרט כאשר כל גדולי ישראל כתבו אז על חזקת הכשרות של האתרוגים מקלבריא-יאנאווע. וכידוע נתחלקו הרבה גאוני ישראל במשך בכל הדורות, יש שהכשירו אתרוגי קארסיקא ואתרוגי קארפו (שנסחרו מעיר טריעסט), ויש שפסלו אותם, אבל על האתרוגים של קלבריא הנסחרים ביאנאווע כולם הסכימו שהם בעלי המסורת וחזקת כשרות.

שיש עדים במדה"י שנממאה מתירין אותה לכתונה לכתחילה..., ובכאן אף אם יבואו עדים ויעידו שהם בודאי מורכבים אין האיסור ברור כ"ב, משא"כ כאן שאינם יודעים שהמה בודאי מורכבים..., א"כ אנחנו כמונו היום שרחוקים אנחנו מאד מהמדינות שהאתרוגים גדלים שם, אם באנו לחוש לזה לא נוכל לברך לעולם על שום אתרוג..., אלא ודאי כשרואין אתרוגים שהמה בצורת אתרוגים בתמונה ובתואר ובמראה ויש להם סימני כשרות מבחינן סמכינן ואמרינן דהם אינם מורכבים כו'..., בודאי כשרים הם לצאת בהם לכתחילה לכל הדיעות אפילו בי"ט ראשון ולברך עליהם אפילו שלא בשעת הדחק ומחראי לקנותם למצוה כי המה מהודרים מאוד" כו'.

הרכבת שמולידה אתרוג גמור

יש עוד ענין, כי בעדות זו של כותב המכתב, אשר אתרוגי קלבריא הם בחשש הרכבה, אפילו אם כן היו הדברים, מסתמא קאי על אותה הרכבה הנהוגה שם כיום או על תולדותיהם (ע"ד הדין בגמ' כתובות ובכ"מ, כאן נמצא כאן ה', שתולין שכל הזמן ה' כדשתא). וכאשר נביא לקמן בנספח בסוף מאמרינו שבהרכבה זו שלא נועדה לשינוי הפרי אלא היא מולידה רק מין האתרוג בלי תערובת פרי אחר, התולדות כשרים לכו"ע.

אבל העיקר כאשר הבאנו כאן מהפוסקים, כי אפילו אם היו מעידים אז רבנים כשרים בישראל שהאתרוגים הם בחשש הרכבה ואפילו יכתבו יתירה מזו, אין זה מערער את החזקה, ע"ד עדים בצד אסתן והיא תיאסר.

ואילו על ימינו בדאיכא לברורי, שיש לנו האפשרות להגיע שם ולברר הלא אי"צ לעדותו של הכותב מטריעסמ, כי כולם רואים שם את ההרכבות, ובנ"י באים בעת הקצירה לקטוף רק מעצים כשרים.

מסורת על צורת האתרוג

עיינ גם כן בדברינו לעיל, שהובא באריכות מספרי השו"ת - כי המסורת על אתרוגי קלבריא, היא מסורת על צורת האתרוגים, וזה ג"כ ברור מכל מה שכתבו אדמו"רי חב"ד על אתרוגים אלו.

כי בשאר אתרוגים שהם בצורה שונה, היה חשש שהם תולדת איזו הרכבה חמורה של עץ שגדלים בו ביחד שני מיני פירות וכיו"ב, שפסלוהו הפוסקים מכיון שמעורב באתרוג פרי אחר, והיה חשש שהאתרוג נראה שונה מהאתרוג של קלבריא בגלל תולדות הרכבה חמורה,

ועל זה כתבו החת"ס ואדמו"ר מוהרש"ב ושאר גדולי ישראל, כי צורת האתרוג של קלבריא יש לה מסורת של אלף שנים ולמעלה בקודש שוויה צורת האתרוג. ועל השאר לא ה' ברור אם באיזה שלב של אלפי שנים נתערב בהם פרי אחר.

ומעתה, כאשר בכל דורות הקודמים שלא יכלו בני לבוא עצמם למקומות האתרוגים להיות נוכח בקטיפה, הנה בנוסף להחזקה שבכל התורה סומכין על החזקות,

הלא כשהיו מקבלים האתרוגים, הם היו רואים שזוהי צורת האתרוג שלהם ושל אבותיהם ואבות אבותיהם ולמעלה בקודש. וזה העיד להם על כשרות האתרוג, יותר ממאה עדים.

אם כן גם אילו נאמר, שכן ה' מגיע אל כל בני דברי האדם מטריעסט ואפילו אלף כמותו, ואפילו של רבנים כשרים, שיאמרו להם שאתרוגים אלו הם בחשש הרכבה. מה זה משנה להם, כשהם רואים לפנייהם צורת אתרוג טהורה עם מסורת,

והלא גרע להם יותר אם הם יעברו לצורת אתרוג שאין להם עליה מסורת ויש להם עלי' חשש הרכבה או תולדות הרכבה חמורה של שינוי הפרי.

ועל דרך שכתב ג"כ בשו"ת בגדי ישע שם סי"ד: "אלא ודאי כשרואין אתרוגים שהמה בצורת אתרוגים בתמונה ובתואר ובמראה, ויש להם סימני כשרות מבחוץ, סמכינן ואמרינן דהם אינם מורכבים כו'.

סיכום הדברים

עלי להוסיף, כי במאמר כאן כתבתי דברי פוסקים בכל הדורות, מה שהם כתבו על חוקת אתרוגי קלבריא, שדוקא בהם יש צורת האתרוג המקובל במסורת מדור לדור, ואילו על אתרוגים אחרים השונים קצת מאתרוגי קלבריא חששו שהם תולדות מורכב העושה שינוי, שנוצרו מתערובת של מיני ציטרו"ס אחרים באותו עץ עצמו ונשתנו מן האתרוג המקורי, או שאינם מין האתרוג שעליו צייתה תורה,

הנה בכל זה יש דיעות רבות ושונות בפוסקים וגדולי ישראל בדורות הקודמים, אם לחוש או לא לחוש ואם לסמוך על סימנים ועד כמה לחשוש כו', וכולם נלקטו בספר "טהרת האתרוגים" (עיין שם במהלך כל הספר) וקצתם נלקטו בספרי מלקטים האחרים כגון בשדי חמד ובנטעי גבריא ועוד. אם כן בודאי אין כאן שום ענין לאנשים בערכנו לשוב ולדון באותם דברים שכבר דשו בהם גאוני קדושי ישראל בכל הדורות, ואפילו בדורות קודמים כתבו גדולי ישראל כמו בשו"ת זכר יהוסף ועוד שאין מה לכתוב יותר בענינים אלו כי כבר נשתברו על זה קולמוסין רבים וכבר הלכו בה הנמשות, וק"ו בן בנו של ק"ו חלילה לבוא היום לעמוד במקום גדולים ולכתוב מאמרים וחצאי דברים בכדי לנסות להכריע כביכול כדיעה זו או כדיעה זו, ובפרט לא לנו לבוא לחדש פירושים חדשים במסורת וחוקת

י. ועיין בשו"ת החת"ס אר"ח סקפ"א, שכתב להיתר באתרוגים שהם פסולים עפ"י הצל"ח (שם הוא בענין גודל האתרוגים ולא קשור למורכבים), והוא מפרש: "וכך יפה לנו שלא להבעית את בני ישראל בחדשות שלא שערו אבותינו, ומלתי כבר אמורה החד"ש אסור מן התורה בכל מקום", ע"כ. וק"ו בגדו"ד לא להבעית את ישראל בדבר שאין לו מקור בפוסקים לא ראשונים ולא אחרונים. ובמק"א כתבתי, כי אפילו היה נמצא איזה דבר במנהג איוז קהילה שהיא לא לפי שיטת כל הפוסקים (שלא זוהי המציאות בגדו"ד, כאשר כתבנו כאן בכל המאמר שטהרת אתרוגי קלבריה הם לשיטת כל הפוסקים וכל השרת), אבל הלא גם באתרוגים יש כו"כ דינים שכל ישראל נוהגין בהם כיום, אפילו שהם פסולים לדעות ראשונים ולדעות כמה מגדולי הפוסקים, במקומות שראשונים וגדולי פוסקים אלו לא נתקבלו להלכה. אם כן כך יש לנהוג גם בדברים שיש בהם חילוקי מנהגים בין קהילות, לא לבוא להבעית את ישראל בדברים שאינם לא להלכה ולא לחומרא.

האתרוגים שכתבו כל הפוסקים, אלא כל אדם מישראל במסילתו יעלה בדרך העולה בית א-ל ויהיה סמוך ובטוח ברכותיו ככל אשר הורוהו וכפי אשר יורו.

נספח:

בענין "תולדות מורכבים"

יש שאלה נוספת ששואל הרב מייזעלם שליט"א במאמרו שם, והיא בענין תולדות המורכבים, כי מכיון שיש פוסקים שפוסלים גם תולדות המורכבים, הלא אתרוג קלבריא אפילו מעצים הכשרים יתכן שהם תולדות מורכבים.

אך הנה תואנה זו בענין תולדות המורכבים היא על האתרוגים מרוב המקומות בעולם, כידוע בכל ספרי האתרוגים של הרבנים המלקטים בימינו, בלי שום חולק שרוב האתרוגים מרוב המקומות הם בודאי מה שקוראים תולדות מורכבים, עיין בס' "מסורת האתרוג", ס' "האתרוג", ס' מהרת האתרוגים, ועוד (ובפרט במדינות הסמוכות לספרד, ששם נכחדו כל עצי האתרוגים בסוף שנות ה'ת"ק בגלל מחלות חדשות שנוצרו בעצי האתרוגים כמ"ש השואל בשו"ת החת"ם ובכ"מ, ומשם נתפשט לאירופא, וגם בכל אורך חופי ים התיכון, והדרך היחידה להמשיך או בגידול אתרוגים היתה על ידי הרכבה). ומטעם זה הנה בשו"ת יביע אומר ועוד רצו לפסול את אתרוגי כל העולם. אם כן דיון זה לא שייך לנידון כאן על אתרוגי קלבריא. ועל כן לא התייחסתי לשאלה זו בפנים מאמרי כאן.

אולם זאת אוסיף, כי דוקא באתרוגי קלבריא אין ח"ו שום חשש וצל צילו של חשש בענין התולדות, כי ההרכבה בקלבריא היא סוג הרכבה שמולידה מין האתרוג ממש, כאשר נתברר היום לכל הרבנים והמו"צ בקהילות החרדים הדנים בענין האתרוגים, כי לא נמצא שום אדם שיכול להבחין הברל כל שהוא בין אתרוג שגדל בקלבריא על עץ מורכב לאתרוג שגדל שם על עץ בלתי מורכב. כי ההרכבה שם היא רק לחיזוק העץ ועל כן מלמטה נוטעים עץ אחר שאינו אתרוג וחותכים שלא יגדלו ענפים ופירות של עץ האחר, ועליו נוטעים אילן אתרוג גמור שמגדל אתרוגים גמורים בלי כל שינוי. ולדעת רוב הפוסקים או כולם אפילו האתרוג הזה עצמו שגדל שם על עץ המורכב אין לו שום דופי שו"ת זרע אמת (ח"ג אור"ח סע"ג): "הרי הכא הבל הוא מין אחד דלא הועיל בו ההרכבה כלום". שו"ת חכמת שלמה (קעניגסבורג) ס"ב: "כשאין שום שינוי כלל, בודאי כשר האתרוג לכולי עלמא בלי שום פקפוק... חבל נביאים מתנבאים פה אחד בששון במעמזן וריחן להכשירן". ועיין ס' יהושע בפסקים וכתבים סקנ"ה. ובשו"ת צפנת פענח (ראגאצ'וב) ס' מדר כתב ג"כ על המורכבים בקלבריא כיום כי אם האתרוג לא נשתנה, מחמת שאין גדלים על אותו עץ פירות אחרים הוא "כשר בלא שום שאלה דאין צריך לחוש כלל" (וכתוב בקשר לאותה תשובה שהגאון ז"ל בעצמו הוא בידך על אתרוג זה). וכן ניכר בדברי החזון אי"ש בפסקיו בענינים אלו. (והארריך בזה הרבה בס' מהרת האתרוגים מכ"כ מקורות, שם גם מביא

מספרים בכל אופני ההרכבה, ובדרך ההרכבה הנהוגה בקלבריא, והעלה שם שההרכבה המדוברת בפוסקים הוא כשמרכיבים ענף של אתרוג בתוך העץ של המין השני כגון לימונים והעץ של המין השני נושא פירות וענפים ובאותו עץ מגדלים ביחד הן פרי לימונים וכיו"ב והן אתרוגים, ותערובת זו של הרכבת גידול שני מינים בעץ אחד עשתה שינוי בהפרי של כל הענפים, משא"כ בהרכבה הנהוגה כיום בקלבריא שאין בעץ שום ענפים ופירות של המין האחר אינו גורם שינוי הפרי ואין זו ההרכבה המדוברת בפוסקים. ומביא שם המקורות בפוסקים, וכדבריו ראיתי גם בשו"ת הגאון הצפנת פענח שם: "והנה זה ידוע שיש מיני הרכבה... וגם יש שבזמן שמרכיב הוה עליו פירות וע"י הרכבה נשתנה... אין בו חשש רק אם המרכיב כשהיה פירות בהענף או כגדר הדלה בכבודות ד' י"ז או י"ח חשש". וכ"כ עוד מגדולי הפוסקים שנתקבלו בכל בית ישראל, שנקטו בפסול האתרוג רק סוג הרכבה בעצים שהם משנים לגמרי את צורת האתרוג עיין במובא ב"אתרוגים בהלכה" ע' פ ואילך.

א"א כי מצאנו גם מי שאסרו אתרוגים מורכבים אלו אף שהם דומים לגמרי לאתרוג הכשר, כמו רבני קושטא שהם ערכו תקנות לאנשי ערים וכיו"ב והורו לקחת אתרוגים אחרים. ובימינו פשט האיסור בכל ישראל, ומעתה הוא בגדר נדר ואיסור שפשט בכל ישראל וחמורים ד"ס יותר מד"ת כו' (ועל כן נהגו כיום כל בני"ב בהנהגת כל גאוני קדושי ישראל בדורותינו בלי שום יוצא מן הכלל, שלא לברך על אתרוג אם לא היו אנשים מבני"ב נוכחים בעת הקטיפה לוודא שהוא מעין המהור הבלתי מורכב דוקא). והטעם ביארו בספרים כי הגם שלהלכה נתקבל שיטת הרמ"א ומג"א שפסול המורכב הוא משום שהוא משונה ואינו מין האתרוג, אבל בימינו מחמירים וחוששים לשיטת הלבוש שהוא כתב בטעם איסור המורכב משום שנעבדה בו עבירת כלאים (אף כי שיטת הלבוש לא נתקבלה להלכה), שלפי הלבוש גם אם הוא מין האתרוג אבל סוכ"ם הוא נולד בעבירה.

אז"ל באיסור זה שמחמירים לדעת הלבוש הלא האיסור הוא רק על האתרוגים שנוולו בעבירה, כי רק על האתרוג עצמו שהוא המצוה הוא כמו קרבן שיש לדון בו גדר נעבדה בו עבירה. אבל הענפים שגדלו על עץ מורכב זה שמגדל אתרוגים גמורים, אם כורתים ענף מעצים אלו ומשתילים אותם מחדש, הלא לא קיים ולא שייך שום פוסק או שו"ת בעולם שיחוש על אותם ענפים ואתרוגים הגדלים מאותם ענפים המושתלים מחדש בלי הרכבה.

[גאוני קדושי ישראל וביניהם אדמו"רי חב"ד שחששו מאד על תולדות המורכב, הלא הם ביארו דבריהם שהם מדברים במורכב שמוולד מין אתרוג מעורב עם פרי אחר, שאז אם הפרי הוא פרי מעורב, אז גם התולדות של אותם עצים יולידו אתרוג מעורב, ומטעם זה חששו אדמו"רי חב"ד והבד"צ של פרנקפורט בשנת תקפ"ח והבד"צ של פיורדא כו' ועוד הרבה פוסקים על אתרוגים שאינם מקלבריא ויאנאווע באלו שאין מסורת על הצורה שלהם, כי אפשר היא צורה שנוצרה מתולדות מורכב שמשנה את מין האתרוג, וכאשר ביאר הגאון הצפנת פענח וכן נמצא בעוד פוסקים שלפני זה, שהחשש הוא על אתרוג המשונה שנוול מן עץ אחד שבו בזמן הוא מגדל ביחד לימונים עם אתרוגים שזה

מביא לשינוי הפרי. אבל תולדות של מורכב של עץ שמגדל אתרוגים גמורים, והוא מגדל רק אתרוגים בלי שום לימונים, כמו בקלבריא, שאיננה ההרכבה המדוברת בפוסקים שהיתה בכדי לשנות ולשבח את המין - הלא על הענפים של עצים אלו לא שייך בהם שום חשש].

והמע ששום פוסק או שו"ת לא חששו כזה על התולדות, הוא כאמור כי אם לפי שיטת הפוסקים שנתקבלו בישראל שאיסור המורכב הוא רק מפני שאינו מין האתרוג ואינו נקרא אתרוג כלל, הרי כנ"ל אין זה שייך לסוג ההרכבות בקלבריא, כי כיום אין מרכיבים לשינוי ושיפור המין ואין גדלים באותו אתרוגים ולימונים ביחד ועל כן לא רואים שום שינוי באתרוג. ולשיטה זו גם האתרוגים עצמם הגדלים על העצים מורכבים אלו הם כשרים ואינם בגדר אתרוג הפסול כאשר כתבו הורע אמת וחכמת שלמה וצפע"ג ועוד גדולי הפוסקים. ואילו כאשר נוקמים לשיטת הלבוש ודעימיה שפסול מורכב שייך גם כשהוא מין אתרוג גמור (ולכמה דיעות כן הוא גם שיטת האלשיך), הרי לשיטה זו אין שייך פסול בהתולדות כי הלא הוא אותו המין, ומאידך צד נבוא לחשוש לתולדות מורכבים אלו.

מה שהוספתי כאן בשורות האחרונות בגדר "תולדות המורכב" בספרי ההלכה, אשר אין פוסק שעלה בדעתו לדון דין תולדות בהרכבה זו של קלבריא, שהיא סוג הרכבה שהעץ מגדל רק אתרוגים וגדלים בו אתרוגים גמורים, בפרט הזה קיצרתי מאד כאן ונמצא כזה באריכות יותר עם כל המקורות בפוסקים ובספרי השו"ת, בספרי "אתרוגים בהלכה". והבאתי כאן בקיצור לרווחא דמילתא למי שירצה לברר הענין לאמיתותו,

[וכאשר כתבתי בספר "אתרוגים בהלכה" ע' קכו, כי בכל זה לא באתי להורות לעם ה' ואל קהילות בישראל מה לעשות, ועל איזה אתרוגים לחוש או לא לחוש, אלא הדבר שייך אל המורים גאוני צדק בקהילות קודש הגדולות אשר משמאי קא ממני להו לעמוד לפני ה' ולשרתו, ככל אשר יורק, השופט אשר בימך כשמואל הרמתי ובית דינו, כפי רוח ה' עליהם לצרכי הקהילה אשר בה הם מכהנים. גאוני ישראל מורי קהילות הגדולות, הם אשר יורו כפי רוח בינתם, ולפי הספרים שעליהם הם סומכים להלכה עבור בני קהילותיהם וכל אחד ילך לבטח דרכו].

וכבר הזכרנו שאין חולק שהאתרוגים של רוב המקומות וארץ ישראל כו' הם נחשבים בכל הספרים למה שקוראים תולדות מורכבים (והרבה מהם תולדות של אתרוגים היווניים ושינויים אחרים, שפוסקים רבים חששו על השינויים שבהם), ואפשר כן הוא באתרוגי כל העולם, עיין במובא בכל ספרי האתרוגים הנ"ל, אם כן אין דיבורים אלו מיוחדים לאתרוגי קלבריא דוקא. [ואדרבא מי שרוצה להחמיר בענין תולדות המורכב, שזהו מורכב שמשנה את פרי האתרוג, עצתו רק ליטול אתרוג שיש עליו מסורת שהוא מין האתרוג המהור ושלם נתערב בו מעולם פרי אחר].

ולסיכום, פשוט הוא והארכנו לעיל בסיום המאמר, כי כל מנהגי קהילות ישראל, כולם שרשם ומקורם בקודש העליון, ויסודותיהם מעוגנים בהררי קודש, ולמקור אחד יהלכו.

רק אוסיף מה שמוכן לכל אלו ההולכים בעקבות אדמו"רי חב"ד והרכה משאר קהילות הקודש, אשר לדידם פשוט כי אינם יכולים לברך על אתרוג אחר, כי רבותיהם סברו כהפוסקים שהחמירו מאד בענין תולדות המורכב וחששו על כל אתרוג שאינו כצורת האתרוג של קלבריא, כי יתכן אשר הוא תולדת אתרוג מאיזה תערובת הרכבה שמשנית את הפרי, אשר רבו כמו רבו תערובות ההרכבות באתרוגים במשך כל הדורות, וההרכבות היו בעצם שמגדלים אתרוגים ביחד עם פרי ציטרוס אחרים, שהי' שינוי בפרי האתרוג. כמפורש לכל מעיין באגרות קודש של אדמו"רי חב"ד בענין האתרוגים, שהם השרישו אצל ההולכים בדרכם לעמוד בתוקף עד לכדי מס"נ על ענין הברכה באתרוגי קלבריא דוקא, מטעמים אלו של הפוסקים ומעור מעמים, וגם כאן הוא ע"ד הנאמר כל כלי יוצר עליך לא יצלח (ביחס אם יהי' מי שירצה לחפש גרעון באתרוגים אלו או אחרים) ועיין בזהר פ' אמור דק"ד שפסוק זה נדרש על עניני חג הסוכות. ונהרא נהרא ופשטיה.

